

HOZZÁJÁRULÁS SVETOZAR MARKOVIĆ
ÉLETMŰVÉNEK TELJESEBB ÉRTÉKELÉSÉHEZ

A mű eredeti címe: Prof. dr. Jovan Djordjević, *Svetozar Marković i naše vreme*. — Tartalma: Uvodne napomene — *Uvod*, I. Intelektualna biográfija, II. Teorijsko delo — *Teorija države i komunizma*, I. Država i komuna, II. Marksova politička teorija i shvatanje politike — *Demokratija i kultura*, I. Demokratija i njen značaj, II. Kultura i kulturna revolucija — *Omladina i etika*, I. Etika i moral, II. Teorija o omladini, III. Omladina i društveni preobražaj, IV. Rvolucionarna etika i omladina — *Istina i odnos prema istini i istinom*, I. Istina u nauci i u društvu, II. Društvena i moralna funkcija istine, III. Smisao istinite teorije — *Bibliografija* — A mű kiadója: Radnička štampa, Belgrád, 1977.

Politikai tudományunk veteránja, Jovan Djordjević akadémikus, aki közismert alkotmányjogászunk is, bizonyos értelemben lelkiismereti kötelezettségének tett eleget azzal, hogy megírta és közzétette Svetozar Markovićról szóló tanulmánykötetét. Könyve előszavában magyarázza, hogy a Svetozar Marković személye és életműve iránti érdeklődés és rokonszenv szellemi és eszmei kialakulásának lényeges tényezője volt. Ez a viszonyulás készítette a szerzőt arra, hogy megírja első tanulmányát Svetozar Markovićról, amely Markovićnak a kommunára vonatkozó elképzeléseivel foglalkozik, és amelyet 1943 decemberében közölt a Glas Narodnooslobodilačkog fronta Srbije. Fent említett nem nagy terjedelmű könyvében már nemcsak magáról Svetozar Markovićról ír, hanem a saját megfigyelései, a politikai tudományokban való nagy jártassága alapján napjaink nyílt kérdéseiről is Marković nézetei és életműve kapcsán. Eközben állandóan utal arra, hogy milyen lényeges mondanivalót tartalmaz számunkra Svetozar Marković több mint száz évvel ezelőtti munkássága. Sajnos, Marković csak 29 évet élt, s így nem adatott meg neki, hogy zseniális ötleteit valóra váltsa.

Előljáróban Jovan Djordjević egy sajátos életrajzi áttekintést nyújt Svetozar Markovićról, ahogy maga nevezi: intellektuális fejlődésének rajzát. Az így megfogalmazott életrajzban nem nyújt átfogó képet Svetozar Marković életútjáról. Életrajzi adataiból csak annyit közöl, ameny-

nyi rávilágít eszmevilágának kialakulására. Utal arra, miként vált érett marxistává, a cselekvés emberévé. Zürichi tartózkodására, Marx eredeti műveinek megismerésére, valamint az ottani marxistákkal felvett kapcsolataira ugyancsak kitért. Az I. Internacnónálé levelező-tájékoztató tagjává fogadják a Balkán országai számára. Most már ilyen minőségben tér vissza 1870-ben, az akkori Szerbiába cselekedni. Alig 24 éves fővel alkalmazza Marx és Engels tanítását, egyengeti a szocializmus útját és a szocialista forradalomhoz vezető utat a fejletlen szerbiai társadalmi körülmények között.

Jovan Djordjević Svetozar Marković így felfogott eszmei fejlődésének rajzában hat szakaszt különböztet meg, amelyek közül az utolsó hármát tartja, joggal, döntő fontosságúnak. A péterváradi tanulmányok után, amely felöleli az 1866—1869-es időszakot, megismerkedik Csernisevszkij, Dobroljubov és Piszarev eszméivel. Svetozar Marković, ahogyan Jovan Djordjević jelzi: „elfogadja azoknak egyes gondolatát, hogy későbbben azt Szerbiában életre hívja, a rá jellemző módon: Szerbia társadalmi-gazdasági és kulturális körülményeihez idomítva”. Már ebben a korszakában élénk közírói tevékenységet fejt ki annak érdekében, hogy a szerb ifjúság „megismerkedjen a korszerű tudományokkal” és „a reális nézetekkel”. Erre az időszakra jellemző sokoldalú érdeklődése és témaválasztása. Műszaki tanulmányokra kapja ugyan az állami ösztöndíjat, őt azonban a társadalomtudomány, az irodalomelmélet, az etikai kérdések érdeklik. Küzd ezenkívül a szerinte már történelmileg meghaladott romantikus művészeti irányzatok ellen. Ebből az időszakból Jovan Djordjević felhívja a figyelmet az 1868-ban a Matica srpskában leközölt „Költészet és gondolkodás” című tanulmányára mint eszmei beérésének jellemző írására.

Sorsdöntőnek mondja Jovan Djordjević is Svetozar Marković szellemi fejlődésének harmadik szakaszát, az 1869—1870-es időszakot, élete svájci időszakát. Ez az időszak hirtelen megszakad, mert miután megírja a szerbiai 1869-es liberálisok alkotmányának lesújtó bírálatát Szerb ámtások (Srpske obmane) címmel, megvonják tőle az állami ösztöndíjat és visszatér Szerbiába. Az I. Internacnónáléval valójában Zürichben Bakunyin által került kapcsolatba, akik abban az időben látszólag csatlakozott Marxékhoz, de Marković rövid időn belül eltávolodik Bakunyin anarchistáitól és a valódi marxisták hívei közé sorakozik fel. Djordjević akadémikus felhívja a figyelmet Markovićnak az I. Internacnónálé levelező-tájékoztató tag minőségében orosz nyelven írt cikkére A munkásosztály helyzetéről Szerbiában címmel. Azóta a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia kutatásai alapján számos német nyelven írt és leközölt Szerbiáról és a balkáni helyzetről szóló tudósítást azonosítottak mint Svetozar Marković írását, amelyet azokban a munkáslapokban közölt, amelyek az I. Internacnónálé megbízottjai számára nyitva álltak. Svájci tartózkodásának jelentősége, hogy Marković tudatosan disztigválja magát a nem marxista szocialista áramlatoktól, s tudatosan törekszik Marx és Engels nézeteit tartalmában és módszerében magáévé

tenni. Ennek alapján érdeklődésének központi területi a politikai viszonyok és a politikai harc, s ezért küzd egész életében.

Svetozar Marković 1870-ben Belgrádban telepszik meg, s élénk tevékenységet fejt ki az Egyesült Szerb Ifjúság mozgalomban, bírálja a nemzeti romantikáját és polgári liberális beállítottságát. Tevékenységének súlypontja a szociális kérdésekre tevődik. Ezért is indítja el a Radnik (A munkás) című lapot, az első szocialista újságot a Balkánon. Svetozar Marković és elvbarátai — Djordjević akadémikus szavaival élve „... a szerb politikai kultúrát egy új témakörrel gazdagítják: az időszerű gazdasági, társadalmi és politikai kérdésekkel, valamint felkeltik az érdeklődést a munkásosztály harcához kapcsolódó nemzetközi események iránt. Szembetűnő a párizsi kommün korszakalkotó jelentősége iránti megértése, ami megihletti későbbi elméleti-politikai munkáit is.”

Svetozar Marković közéleti fellépése és haladó szellemű nézetei szükségszerűen kiváltották üldöztetését, rágalmazását és megalázását, mert — ahogyan Jovan Djordjević fogalmaz —, Svetozar Marković pusztán létezése és tevékenysége abban a környezetben „az akkori rendszer és az ország siralmas közéletének bírálata és tagadása volt”. Két évi tartózkodás után elhagyja Szerbiát és átjön Vajdaságba, ahol kétéves tartózkodása alatt megírja két jelentős művét: a Reális irányzat a tudományban és az életben címűt, valamint A népgazdaság elvei és a jólétről szóló tudomány kéziratát. Itt írja meg legelmélyültebb és legeredetibb művét: Szerbia Kelet-Európában (Srbija na istoku).

Marković főművét J. Djordjević akadémikus elsősorban azért értékeli olyan nagyra, mert „ebben a művében első ízben nyújt elmélyültebb tudományos elemzést az első és második szerb felkelésről mint társadalmi forradalomról, elveti Szerbia jövőjét illetően annak nacionalizmustól sugallt és kapitalista távlatait, egyben a következő irányelveket javasolva: belső szociális átalakulást az általános népi szuverenitás és a községek önigazgatási alapján; forradalom alapján Törökországban és a föderáció létrehozása alapján a Balkán-félszigeten”. Ez a műve és a másik kettő, amelyet Vajdaságban írt meg, bizonyítja, hogy Marković a maga 26 évével már kiemelkedik mint a XIX. század Szerbiájának legelmélyebb személyisége és kimagasló forradalmiságával és látnokságával kora szellemi élvonalában van. „Kiválósága szembetűnő, különösen ha ahhoz a kicsinyes, középszintű értelmiségi, respekt és primitív-bürokrata közeghez viszonyítjuk, amelyben Marković élt és gondolkodott.”

Élete utolsó három évét, 1872—1875-ig Kragujevacon tölti. Itt egymás után két ellenzéki újságot (Javnost, Glas javnosti) is indított, s megírta (1873-ban) a nemrég megtalált A munkáspárt programját. Kilenc-havi börtönbüntetése alatt írta meg, A politikai gazdaságtan elvei II. részét, továbbá tanulmányait a bíróságokról, a járásról, valamint a törvényhozó testületről. Börtönéből szabadulva még egy újságot indít 1875 legelején (Oslobodjenje), de bécsi sikertelen gyógykezeléséről visszatértében, Triesztben még az év márciusában végez vele a tüdővész.

Djordjević akadémikus különösen nagyra értékeli Svetozar Marković

politikai elméleti eredményeit, amelyek messze meghaladják a napi politikai küzdelmek publicisztikai igényeit. Nevezetesen abban az időszakban, amikor még a fejlett országok hivatalos tudománya is politikai és tudományos érdeklődése elsősorban az állam felé fordul és az uralkodási módozatokat vizsgálja a liberalizmus vagy etatizmus dilemmája keretei között — Marković vizsgálódásaiban jelen van a fejlett nyugati országokban sarjadt marxizmusnak a visszhangja, egy fejletlen környezetben, amely csak elindult a tőkésedés útján és mégis sikeresen alkalmazza az adott környezetre ezt a tanítást. „Ezáltal is — szögezi le J. Djordjević — bizonyítja a marxista világnézet és gondolkodásmód általános jellegét és hatékonyságát.”

Svetozar Marković — hívja fel a figyelmet a szerző — politikai gondolatvilágában nem csak a meglévő helyzet megváltoztatása szerepel, sokkal lényegesebb a politikai viszonyok elméleti előrelátása, az a körülmény, hogy politikai elméletben egybeforr az öngazgatású szocializmus és az állam. Noha Marković, különösen a szűkebb akadémiai értelemben véve, nem alkotott egy egységes államjogi tudományos rendszert, mégis az új, távlatos irányzatok bátor hirdetője az államjog elmélete terén. Az ő álláspontja igen termékenynek bizonyult a maga környezetében és haladó irányban serkentette a provincializmusban tespedő paraszti Szerbiát, amelyre lidércnyomásként nehezedett a burzsoá bürokratizmus — figyelmeztet Djordjević professzor.

Svetozar Marković elméleti megállapításai és nézetei beleépültek jelenkori szociológiánkba és politológiánkba. Így például feismerte azt, hogy az átalakulás a történelem során szorosán kapcsolódik a társadalmi viszonyok változásához, alapjában pedig gyökeres társadalmi-politikai és nem szervezeti vagy jogi alaki kérdésről van szó. További lényeges felismerése abból a marxista felismerésből indult ki, hogy a szocialista társadalom politikai megújítása feltételezi az új társadalmi viszonyok létrehozását, ez az új politikai rendszer viszont nem „felülről” oktrojálva valósítható meg, hanem „alulról”, az alapokból, a tömegek részvétele útján, amelyeknek többségét a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség alkotja. Ezek a társadalmi erők, hangsúlyozza Djordjević akadémikus Svetozar Markovićnak a politikai rendszerre vonatkozó jellegzetes elméleti nézeteit ismertetve, a politikai, szervezetség sajátos intézményesítő tényezőivé válnak és mint új történelemformáló alanyok jelentkeznek. Lényeges Svetozar Marković értekezése a bürokráciáról mint az autokrata és konzervatív uralmi rendszerek mindenkor lényeges támasza és eszköze, amelynek egyik alapvető funkciója, hogy féken tartsa a tömegek mozgalmát, ami nélkül lehetetlen új társadalmi viszonyok életre hívása, új demokratikus és szocialista intézmények megteremtése.

Figyelemre méltóak Svetozar Marković fejtegetései a kommunáról. Marxista irodalmunk leginkább ezekkel foglalkozott. Markovićnak ide vonatkozó átfogó nézeteiről Djordjević akadémikus többek között a következőket írja: „A kommunában, illetve az akkori szóhasználat alapján: a községben, nemcsak olyan közösséget lát, amelyben végbemehet a

munka felszabadításának folyamata és a munka társítása, hanem a gazdasági, foglalkozásbeli, kulturális és politikai autonómiák új rendszerének alapját is. Ezek az autonómiák arra is képesek, hogy megszabadítsák a szocialista politikai berendezést a bürokratikus merevségtől és terméketlenségtől, amelyet a hegeli értelemben vett állam a maga hagyományaival a szocialista rendszerre rákényszerít.”

Ilyen értelmű nézeteket, amelyeket ma öngazgatással és szocialista demokráciával jelölünk, régebben a „kommunalista” és „asszociatív” szocialisták vallottak, hogy majd ezeket a megsejtéseket a marxizmus megteremtői, Marx, Engels és Lenin, a tudományos bizonyosság alapjaira helyezték, s amely nézetek a jelenkor befolyásos áramlatai közé sorakoztak, és egyben a jövő társadalom kialakítását szolgáló mozgalmat is képeznek.

J. Djordjević felhívja a figyelmet, hogy Svetozar Marković, aki valamivel Marx és Engels után vagy velük egyidejűleg értekezik az új öngazgatáson alapuló politikai rendszerről, nem egyszerűen az állam „felfüggesztésére” gondol, hanem olyan természetű átlényegülésre, amely nagy léptekben inkább kommuna lenne, mint a régi értelemben vett állam, vagyis az, amit Marx úgy fogalmazott meg, hogy „állam, amely tulajdonképp nem is az már”. Marković elképzelésében az államnak nincsenek meg a hegeli-jakobinus és napóleoni jellegzetességei. Számára a jövő állam olyan intézmény, amelyben kifejezésre jutnak majd a dolgozók valódi társadalmi elvárásai és kialakíthatják azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket az új osztályok egyeduralmi helyzetük alapján létre fognak hozni, mint a társadalmi fejlődés hordozói.

Svetozar Markovićnak a kommuna demokratizmusáról és a politikai szervezettség demokratizmusáról vallott nézeteinek eredetisége, J. Djordjević elemzése szerint nemcsak abban nyilvánul meg, hogy Marković számára elválaszthatatlan a szocializmus és a demokrácia, hanem abban is, hogy a szocializmus, a demokrácia és az emberi szabadság egységet alkot. Az emberi és polgári szabadságokkal kapcsolatban Marković elveti az 1789. évi burzsoá kiáltványt és Marx álláspontján részt vesz azok bírálatában, elfogadva az 1793-as montagnari nyilatkozatok álláspontjait. Nevezetesen, a szabadság nem egyszerűen az ember—állam viszonya. A szabadság a társadalmi viszonyok kifejezője és a felszabadult ember alkotó cselekvése felszabadulása útján. A szabadság felöleli az emberi emancipáció teljességét, ami szociális, gazdasági, kulturális és etikai emancipációját is jelenti.”

Ehhez a Svetozar Marković megállapításához Djordjević akadémikus még hozzáfűzi saját megjegyzését is: „Mint ahogy nem létezik szabadság olyan nemzet számára, amelyik másokat sanyargat, éppen úgy nem létezhet szabad ember sem, ha ez tőle külső mechanizmusok függvénye: például az a nemzet, amelynek keretében él, nem szabad, vagyis saját akaratából nem szervezi meg önmagát mint öngazgatású társadalom.”

Svetozar Marković egész életművét, de elsősorban politikai eszméit

összegezve, J. Djordjević hangsúlyozza, hogy a jelenkor nemzedékeinek három alapvető elvére kell felhívni a figyelmét. Az első a kommunára vonatkozó, amelyet Marx a kommünnel kapcsolatban fejtett ki, bizonyítva, hogy az egész társadalmi megmozdulás nem célozta az államforma megválasztását, hanem „olyan forradalmi tett megvalósítása volt, amely gyökeresen megváltoztatja az államot és a politikát”, s ezáltal lehetségessé válik, hogy a valódi és hamisíthatatlan emberi élet legyen a politikai forrása és formája, mindaddig, amíg a politika még létezik a kommuna, illetve az öngazgatás formájában.”

A másik elv, amit Djordjević kiemel, s amelyet némi eltéréssel a politikai eszmék nagy képviselői valamennyien hirdettek, az a tétel, hogy a népek és az emberek barátságát legkönnyebb megnyerni, ha elfogadjuk azt az igazságot, amit Machiavelli így fogalmazott meg, hogy „ők semmi mást sem várnak el, mint hogy ne legyenek leigázva”. A harmadik elv pedig, hogy a nemzetek a maguk módján, a sajátjukon éljenek, vagyis, hogy függetlenek legyenek és szabadon, békében alkothassanak és élhessenek.

Jovan Djordjević megállapítja, hogy Svetozar Marković nem alkototta meg saját átfogó államelméletét, s noha bátran és eredeti módon bírálta a társadalmi és politikai viszonyokat, mégsem tekinthető államjogi tudósnak. Marković Marx, Engels és a XIX. század második fele szocialistái tanítványának tekintette magát, alapvető törekvése az volt, hogy népszerűsítse az „új tudományt” az akkori elmaradott társadalmi és szellemi környezetben. Olyan környezetben fejtette ki tevékenységét, amelyben „a bátor és önálló politikai gondolkodásmód csak születőben volt, a politika viszont még csak az uralkodóházi manipulációkra és a hatalomért való torzsalkodásra szorítkozott, ami az udvarhoz való többé-kevésbé való behízelgéssel párosult. Tárgyilagosan szemlélve az akkori Szerbia alapvető politikai problémája a következő volt: hogyan kijutni a politikai obszkuritásból és az erkölcsi-politikai elmaradottságból, ami az akkori gazdasági és kulturális fejletlenségből eredt és amelyet fejedelmek (később „királyok”) „popecíteljek”, bürokraták és külföldi „tanácsadók” fémjeleztek? Svetozar Marković gondolatvilága és forradalmi tevékenysége tehát egy jelentős kapocs volt a nagyvilág felszabadító és humanista eszmevilágához és mozgalmaihoz.

Merész társadalombírálatával párhuzamosan Svetozar Marković kutatja és rátapint arra a modellre, amely már a későbbi néphatalom elemeit hordozza magában, és a proletariátus vezetésével alakul ki és működik. Markovićnak a politikai rendszerre vonatkozó előrelátásában központi helyet foglal el az állam átalakulásának kérdésköre, természetesen a megváltozott társadalmi körülmények adottságai alapján, amelyeket már nem jellemez a tulajdon monopólium a természet kisajátításának folyamatában, az embernek ember feletti hatalma, társadalmi hierarchia és egyenlőtlenség. Az állam átalakulására vonatkozó elképzelései ma is időszerűek. Szerinte ugyanis az állam a felszabadult demokratikus nép politikai szervezete kell hogy legyen. Ebben a kérdésben kö-

veti Marx és Engels ismert elképzelését a Kommunista kiáltványból, amely a győzedelmeskedő munkásosztályról mint államról szól.

Marković nem követi a mindenható és mindenütt jelenlévő állam hegeli modelljét. Az ő elképzelései a párizsi kommunön mint községen, pontosabban mint kommunán alapulnak, olyan kommunán, amely nem pusztá „helyi jellegű öngazgatás, hanem egyben a makro-társadalom politikai szervezésének modellje is.

Djordjević hangsúlyozza: Marković a többi marxista szocialistával együtt azt vallotta, hogy a leendő állam megváltozott szerkezetét és társadalmi tartalmát továbbfejleszteni, illetve megakadályozni a tulajdon és az egyeduralmi hatalom felé való elhajlását, csak azok a társadalmi erők képesek, amelyek minden vonatkozásban ellenzik az egyeduralmat és a munka eredményeinek és a munkaeszközök magántulajdonos kisajátítását. Csakis a kizsákmányolás forrásainak felszámolásáért harcolva jöhet létre a társadalom és az ember felszabadulása. „Csakis ez, és ilyen társadalmi osztály képes felszabadítani azt a politikát, amelyet — a nép nevében — gyakorolnak, de valójában uralmi viszonyokon alapszik, saját országán belül, ugyanakkor egyeduralmi más külföldi országok irányában” — állapítja meg Jovan Djordjević, és hozzáfűzi, hogy ez képezi Svetozar Marković Srbiija na istoku című főművének az államra és a politikára vonatkozó elméleti és politikai alapját.

Marković a község öngazgatását mint közvetlen igényt és annak távlatait indokoltan lényegesnek tartja, amit többek között A párizsi kommun című cikkében is kifejt. Ennek ellenére Marković nem eszményíti az akkori önellátó és bezárkózott korabeli községeket. Sohasem állította — hangsúlyozza J. Djordjević —, hogy a népnek a hatalomtól való elidegenedése és a termelőknek a termékeiktől való elidegenülése, s ezzel az embernek a személyiségétől való elidegenülése az öngazgatási községben szüntethető meg. Nem az ő elképzelése, mégha nem egyszer neki tulajdonították is, hogy a demokratikus és szocialista állam a községek egyesítéséből, még kevésbé összességéből jön létre. Számára a község olyan, ahogyan a párizsi kommun megalkotói és Marx elképzelték, amit A. Bebel „kommunalizmussal” jelöl. Vagyis nemcsak a közhatalom társadalmasítását, hanem többszintű makrorendszer létrehozását is jelenti, olyan rendszerét, amelyet végső következtetésében minden állam képvisel.

Noha Marković az államra és a politikára vonatkozó éleslátó elemzéseit nem fejlesztette fel átfogó elgondolásokig, azon környezet számára, amelyben élt és küzdött, azok mégis nagyjelentőségűek voltak. Nézeteinek jelentősége nem az új felismerésekben van, hanem elsősorban a társadalmi-politikai hatásban. Marković nézetei „serkentették a munkások, a szegényparasztok, az ifjúság és a nők harcos eltökéltségét és forradalmi törekvéseit, továbbá mindazokét, akik a XIX. századi elnyomásból és megaláztatásból — nem csak magában Szerbiában — kiutat kerestek.” Ilyen vonatkozásban Svetozar Marković gondolatvilága beletartozott abba a széles panorámába, amelyet Marx és Lenin neve, valamint Tito

és Kardelj életműve fémjelez, akik azt a társadalmi állapotot, amelyben a szabad ember és termelő saját intézményeit ellenőrzik és irányítják tőlük kívülálló erők befolyásától mentesen és ésszerűen tervezik és irányítják saját életük újratermelésének eszközeit, olyan közösséget tétéleznek fel, amely határozottan antietatista, kívül esik az államiság eszmevilágán és lényegében az öngazgatást és a közösséget igenli.

Marković politikai gondolatvilágáról J. Djordjević megállapítja, hogy széles látókörű és összegező volt, mégha nem is dialektikus. Szabályszerűen nem foglalkozik részletesen a politika egyes intézményeivel, mint pl. a politikai párttal, s így a munkásosztály pártjával sem. „Az államnak és a politikai életnek a párt alá való rendeltsége nem képezi Marković nézeteit, mint ahogy Marxét sem — állapítja meg Djordjević —. A politikai párt teljhatalmáról szóló elképzelések jakobinus-bürokratablanquista és sztálinista elképzelések. Ami nem jelenti, hogy Marx ne lenne a politika megnyilvánulási formáinak és intézményeinek elméleti nagysága.”

Természetesen, Marković nem ismerhette Marx néhány, a mai politológus számára megkerülhetetlen művét, mint például Hegel jog és államfilozófiájának kritikáját vagy a Gazdasági-filozófiai kéziratokat 1844-ből. Mégis az utókor számára maradandók az etatizmus bírálata és a politikai rendszer egyes részletkérdéseinek elemzése, mint például: a törvényhozási testület (a szkupstina), az öngazgatású helyi jellegű közösségek, a rendőrség és a karhatalmi szervek, a katonaság, a bíróság, az emberi szabadságok és jogok, valamint védelmük.

Djordjević megállapítja, hogy Marx és Engels, s általában az autentikus marxista politikai elmélet nem azonosítja a politikát a hatalommal, sem az állammal; még kevésbé zsugorítja elméleti vizsgálódásait az állam létezésére, annak jellegére, vagy az államformára. Ez vonatkozik Svetozar Markovićra is. Különbözik álláspontja az anarchistákétól és Nietzschétől, akik elítélték és átkozták az államot . . .

Marković tisztán látta, hogy a politika alapkérdése az emberi szabadság. Látta pedig mindezt abban a Szerbiában, amelyben még csak bontakozóban volt a küzdelem az emberi szabadságok elemi szintjének kivívásáért. Erre azért volt képes, mert elsajátította az antropológia korszerű vívmányait, mely szerint az ember mint társadalmi lény a társadalmi viszonyok rugója és magva.

A társadalmi viszonyok magukba foglalják a gazdasági, viszonyokat, de meg is haladják őket. Ezzel összhangban Marković hangsúlyozza, hogy a szabadság nincs egyoldalúan meghatározva. Felfogása szerint a szabadság feltételezi elsősorban a természet feletti uralmat a technika és a termelőeszközök által, de a politikai folyamatok uralma által is és a gazdasági determináltság útján, amelyek nélkülözhetetlen elemei a társadalmi fejlődés történelmileg meghatározott szakaszán. De ezenkívül — hangsúlyozza J. Djordjević Marković nézeteit összegezve — a szabadság alatt értendő az egész kisajátítása, az alap, a struktúra és a szuperstruktúra kisajátítása is. Ez többek között megköveteli egy adott terület

bírását, amelyen végbemegy az élet és megvalósulnak a lakhatási lehetőségek. Ez valójában az olyan természeti meghatározók feletti uralmat jelenti, mint amilyenek az éghajlat, víz, források, áruk, közlekedési és információs lehetőségek, s végül azt a birtoklást, amely a városokon és meghatározott lakóterületeken keresztül valósul meg.

„Ez nem jelentheti a szabadság szabatos és közvetlen meghatározását, szögezi le Jovan Djordjević, de a szabadság ilyen természetű meghatározása a szabadság megvalósítását nemcsak a tulajdon és az állami intézmények gyökeres megváltoztatásához kapcsolja, hanem az egész földrajzi, társadalmi és politikai környezethez, amelyben az ember él és dolgozik, beleértve a kulturális és művészeti alkotást is, amelyre Marković oly nagy súlyt helyezett. Ezek a felismerések egész politikai elméletét a szociológiára és a megismerések egész sorára alapozzák, amelyeket a mai kor tudományos fejlődése bizonyít és a jelenkor társadalmi tevékenységei támogatnak, függetlenül attól, hogy abban az időben, amikor Marković nézeteit kifejtette, azok még csak lángelméjű megsejtések voltak, de amelyeket ma a marxizmus és a szocializmus élő valósággá alakíthat át.”

Marković politikai törekvéseiben azokat a filozófusokat fogadja el, azokat a mozgalmakat pártolja és azon harcosokkal rokonszenvez, akik az emberi boldogságot és szabadságot nem az államban látják, hanem a társadalomban, amelynek felszabadulási mértéke az integrális ember mint társadalmi lény. Ezekben a felfogásokban már a valódi marxizmus és hatása van jelen, amelyet Marković következetesen felfogott, vallott és alkalmazott. Ezért, az új „kommunális” struktúrára vonatkozó politika — amelyet Marković képviselt és hirdetett — sokkal több olyan intézmények kialakításánál, amelyek megváltoztatnák és részben meghaladnák az államot. Számára „az állam, amely már nem az” kulturális intézmény és a kultúra intézménye is. Ilyen értelemben Marković előhírnöke az olyan öngazgatású társadalmi-politikai berendezésnek és egy új hagyományellenes kultúrának, amelyet a mai kor társadalomelmélete és a szocialista gyakorlat széles körben mint időszerűt célul tűzött ki.

Politikai elgondolásait és elméletét Svetozar Marković szorosán kapcsolja a dolgozók kultúrájának átlényegüléséhez, végső vonatkozásában mint a proletárforradalom szerves részéhez. Ez a hozzáállás két forrásból táplálkozik. Svetozar Marković viszonyulását teljes életművében állandóan kifejezi, mert a forradalomba vetett hite állandóan arra ösztökéli, hogy keresse a demokratikus és szocialista kiutat a bürokratikus és paraszti társadalmi bénultságból. Másrészt állandóan azon volt, hogy a dolgozók tömegében, különösen a munkás- és paraszttömegekben, valamint az értelmiségi ifjúság körében meghonosítja azt a modernizmust, amely nem a divatos ízlések és irányzatok tükröződése, hanem kifejezi a törekvést, hogy az elemi kultúrát meghonosítsa és kifejlessze a szó legtaggabb értelmében. Ilyen értelemben nemcsak a szellemi, de az anyagi kultúra kiterelődéséért is küzdött. Tanulmányaiban és cikkeiben a

kultúra olyan egységet képez, amely távol áll minden intellektuális finomkodástól, s amely nem békél meg azzal, hogy a korabeli társadalom bürokratikus sötétségében hajlongjon a rendszer hatalmasságai és cenzorjai előtt.

A bürokratikus rendszerről alkotott torzképeivel és találó jellemzésével Marković azért küzd az elmaradott paraszttömegek kulturális felemelkedéséért, mert világos előtte, hogy ezeknek a tömegeknek, melyeket a burzsoá rendszer „a történelem alsó régióba taszított és a civilizáció perifériájára sodort” cselekvően is részt kell venniük a társadalom gyökeres átalakításában. Viszont Marković azt vallotta, hogy a politikát és a szociáldemokráciát megvalósítani lehetetlen, ha a dolgozó tömegek kulturáltságának szintje nem lesz magasabb, elsősorban társadalmi tudatának kialakításával, de kulturális intézményeinek és értékeinek felfejlesztése révén is. Marković már kifejezi azt a gondolatot, amelyet Marx és Engels nyomán a legkiemelkedőbb marxisták napjainkig hangoztatnak, hogy nem valósulhat meg politikai forradalom a paraszttömegek politizációja nélkül, és lehetetlen egy nemzet kultúráját felfejleszteni anélkül, hogy a paraszttömegek kulturáltsága számottevően fel ne fejlődjön.

Svetozar Markovićnak a bürokráciára vonatkozó elemzése kora primitív és hagyományos bürokráciáját nem csak erkölcsi és társadalmi-politikai mivoltában tárgyalja, mint nevetséges és felfuvalkodott társadalmi élösködő réteget. Elemzése kidomborítják annak „intellektuális primitívizmusát és az elmaradottság konzerváló és védelmező erejét”, hangsúlyozza J. Djordjević, hozzáfűzve, hogy noha Marković nem ismerhette Marxnak a bürokráciáról kifejtett nézeteit, mégis olyan találó és lényeges álláspontokat fejt ki róla, hogy a mai olvasó számára lehetetlen értékes marxista szöveggyűjteményt készíteni e nélkül.

Djordjević könyvében behatóan elemez még két kérdéskört, amellyel kiegészíti a Markovićról alkotott képet. Az egyik az ifjúság kérdésköre. Szociológiai és politológiai elemzés alá veszi az akkori ifjúsági mozgalom politikai áramlatait és dokumentáltan bemutatja, mennyire éretten és tudományosan fogta fel Marković az ifjúságot mint egy adott társadalom rétegét. Markovićot eddig feleslegesen beskatulyázták, mint elsősorban ifjúsági mozgalmi embert, aki törhetetlen forradalmi jellemével és meggyőződéssel harcolt azért, hogy az akkori Szerbiában gyökeret eresszen a szocializmus. Ez egy leegyszerűsített kép Svetozar Markovićról. Djordjević igencsak rácsafol az ismert Marković-monográfiák szerzőire, mint a polgári beállítottságú Jovan Skerlićre vagy a marxista Veselin Maslešára, ezáltal is, hogy felfedi, mennyire mélyedt el Svetozar Marković az ifjúság szociológiai elemzésében, de különösen azáltal, hogy tömören és mélyrehatóan elemzi Svetozar Marković etikai nézeteit. Így kiegészül a kép róla, mert Svetozar Marković mint etikus kevésbé volt eddig ismert.

A szerző könyvének befejező fejezetei, amelyeket a tudományos megismerésnek és a társadalmi igazságnak szentel, részben ebből a szempont-

ból vizsgálva Svetozar Marković munkáját, de azok kapcsán saját nézeteit is kifejtve — külön értéket képviselnek.

Djordjević leszögezi, hogy Marković viszonyulását a való igazhoz elsősorban a történelmihez való viszonyulása alapján építi ki, így ez az alapfogalom nála mindenképpen dialektikus. Ilyen értelem igaznak nem azt tekinti, ami egybevág azzal, amit megvalósulandónak tekint saját elképzelései szerint, hanem azt, amit a valóság, a történelem folyamata megerősít.

„A való igazságok nem mindig népszerűek, nem is fogadják el annak mindig. A társadalom viszonyulása a való igazsághoz nemcsak mércéül szolgál, mennyire demokratikus és mennyi szabadságot biztosít az adott társadalom, hanem ennek a társadalomnak és az azt képező egyedek erejét, megbizonyodottságukat és önmagukba vetett hitüket is bizonyítja. Emiatt a szocializmusnak akkor is szüksége van az igazságra, ha az „kellemetlen”. A legkellemetlenebb igazság is jobb a legszebb hazugságnál. Ez minden etikai kódex álláspontja.” — állapítja meg Djordjević, majd hozzáfűzi még a következőket: „Mindaddig, amíg egy társadalomban túlsúlyban vannak a legkülönbözőbb egyenlőtlenségek, lehetetlen teljességében szabad teret nyitni, az igazság előtt. Marx és Lenin ezen nézetét vallotta Marković is.”

Svetozar Markovićnak az igazról alkotott nézeteiről Djordjević hasonló következtetésre jut, mint a politikai nézetek esetében. Marković nem dolgozhatta ki az igazról teljes és átfogó tanítását, mert nem foglalkozott ismeretelmélettel. De mindig szenvedélyesen kereste az igazat és azt képviselte. Elemző, kritikai és konkrét gondolkodásmódja alapján igaz még akkor is, ha megállapításai és végkövetkeztetései nem mindenben teljesek és hitelesek. Ez azért lehetséges nála — állapítja meg J. Djordjević —, „mert gondolkodásmódja alapján marxista, forradalmi, mentes a kétszínűségtől és kétértelműségektől, valamint a mindentudás és apriorizmus hibájától.”

Marković viszonyulása a való igazsághoz új gondolatok „kitermeléséhez” vezetett, a munkára és a gyakorlatra irányul, mint az új gondolatok forrására és mértékére igaz voltuk megállapításában. Ez a viszonyulás Marxnak az igazság feltárásához vezető folyamatról, igaz voltának verifikálásáról vallott nézetéhez vezet, miszerint „csak az a jó módszer, amely magába foglalja a reálisat és konkrétat”. Ilyen értelemben a való igaz nem lehet elvont, hanem konkrét, illetve képes arra, hogy új, teljesebb és igazabb igazságokat termeljen.

Jovan Djordjevićnek Svetozar Markovićról szóló könyvét elsősorban a tárgyalási mód tömörsége jellemzi. A szerző a marxizmus jelenkori szintjéről tárgyalja Svetozar Marković gondolatvilágát, méghozzá olyan átfogóan, hogy róla teljes képet fest, nem egy új vonatkozásában mutatva meg a mai olvasó számára ezt a gazdag és sokoldalú személyiséget, s egyben kiegészítve is az eddigi tudományos meglátásokat és álláspontokat Svetozar Markovićról.

Djordjević politológiánk „doyenje” nem csak ifjúkori érzelmi kötődöttségének rója le adósságát Svetozar Markovićról írt monográfiájával, de kora és tapasztalati bölcsessége ellenére is ifjú hévvel fejezi ki mondanivalóját és írja le következtetéseit, hogy az feltétlenül megragadja az olvasót. Így monográfiájának olvasója nemcsak egy igen tartalmas könyvet, hanem élvezetes olvasmányt is kap kézhez.